

## ЗМІСТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

*Катерина ПОДОЛЬНА,*

*здобувач ступеня вищої освіти «магістр» Полтавського  
національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка  
Науковий керівник: Євгенія ПОЧИНОК,  
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри  
початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та  
методик їх викладання Полтавського національного педагогічного  
університету імені В.Г. Короленка*

У статті з'ясовано, що компетентнісний підхід став одним із шляхів модернізації та удосконалення сучасної системи української освіти, а громадянська компетентність молодших школярів є ключовою освітньою компетентністю. Визначено сутність поняття «громадянська компетентність молодших школярів»; проаналізовано та обґрунтовано структуру досліджуваної якості, що складає мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний компоненти.

**Ключові слова:** компетентнісний підхід, громадянська компетентність, мотиви, ціннісні орієнтації, громадянські знання, уміння й навички.

The article reveals that the competence approach has become one of the ways to modernize and improve the modern system of Ukrainian education, and civic competence of junior schoolchildren is a key educational competence. The content of the "civic competence of primary school students" concept is clarified, which we consider as a key educational competence, an integrated characteristic of the individual, which implies the presence of civic knowledge, skills and values necessary to gain experience in civic activities, active life and civic position, identification of himself as a citizen of Ukraine, who respects the rights and freedoms of his and other citizens. The structure of the studied quality, which consists of motivational-value, cognitive and activity components, is analyzed and substantiated. We consider the value-motivational component as a key in the complex of civic competence, which forms a conscious attitude and stimulates the desire

of junior students to form civic knowledge and skills to apply them. The content of the cognitive component of civic competence of junior schoolchildren is the basis of civic knowledge (cultural, philosophical and axiological, legal, economic and socio-political). The activity component involves the acquisition of civic skills by younger students, which forms the experience of participation in society and a democratic state.

**Key words:** competence approach, civic competence, motives, value orientations, civic knowledge, skills and abilities

## THE CONTENT OF CIVIC COMPETENCE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN AS A SCIENTIFIC PROBLEM

*Kateryna PODOLNA*

Наявні психолого–педагогічні та наукові розвідки з проблем формування громадянської компетентності стосуються, здебільшого, іншої вікової категорії, найчастіше – молоді або досвідчених педагогів. Без сумніву, громадянська компетентність є якістю зрілої особистості, яка має досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування усіх форм демократичної поведінки, активно взаємодіючи з державними органами та органами місцевого самоврядування. З іншого боку, є цілком очевидним, що сензитивний період молодшого школяра викликає необхідність закладення педагогічних основ громадянського виховання у цьому віці. Тобто, існує об'єктивна потреба у висвітленні процесу формування громадянської компетентності й інших вікових категорій, зокрема молодших школярів. Певною мірою проблема розглянута у працях вітчизняних науковців (Н. Бібік, Т. Гільберг, В. Доміна, Т. Олексюк, О. Пометун, М. Рагозіна, А. Сігова, Н. Степанова та ін.).

З огляду на зазначене, перед системою освіти України, яка перебуває в умовах демократизації суспільного життя, постають нові завдання і проблеми. Одне з них — формування громадянської відповідальності у кожного члена правового демократичного суспільства. Саме тому в Україні активно розробляється новий напрям — громадянська освіта, з'явилися концепції громадянського виховання та громадянської освіти, напрацьовується науково-методичне забезпечення у цій сфері.

На основі Рекомендацій Європейського парламенту та Ради (ЄС) ще у 2006 році громадянська компетентність, поряд із соціальною, була включена до основних компетентностей для навчання протягом усього життя. У 2016 році було затверджено Концепцію Нової української школи, де однією з ключових компетентностей для життя є громадянська компетентність, яка визначається як «усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати й розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини та підтримка соціокультурного різноманіття» [6, с. 12].

Поняття "компетентність" у наш час органічно увійшло в педагогічний обіг, і науковці намагаються дати визначення ключовим, загальнопредметним і предметним компетентностям. Запровадження компетентнісного підходу в освіті розвинених країн Європи і США пов'язано у 80-ті роки ХХ ст. з фіксацією експертами в цих країнах спрямованості освіти на переважне засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправданою ще кілька десятиліть тому.

Аналіз комплексу наукових джерел у рамках дослідження свідчить, що вчені вказують на неоднозначність понять «компетенція» і «компетентність» та диференціюють їх. Компетенції сприймаються як похідне, вужче за поняття "компетентність". Аналіз контексту вживання поняття "компетенції" дозволяє розуміти його як соціально закріплена освітня ціль, результат, норма, вимога. Тобто компетенції можуть бути виведені як реальні вимоги до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень, якостей особистості, яка діє в соціумі. Компетентність є суб'єктивною категорією, пов'язаною з індивідуальністю особистості і є результатом оволодіння компетенцією.

Формуванню громадянських компетентностей школярів сприяє соціальний досвід особистості і пов'язано з такими чинниками соціалізації особистості, як родина, школа, ЗМІ, громадянські об'єднання, громадянська освіта тощо. Тому у Державному стандарті початкової загальної освіти [3] поєднані громадянські та соціальні компетентності, які пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і

можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя.

Із огляду на зазначене вище розглянемо сутність поняття громадянська компетентність у наукових розвідках дослідників. Підтримаємо думку О. Кучер, яка аналізує громадянську компетентність у широкому сенсі як функцію громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства, та у вузькому – як параметр діяльності особи, соціалізованої під впливом громадянських знань, навичок та вмінь, що передбачає наявність громадянських цінностей і якостей, дотримання правил поведінки та відповідальність як соціальну якість людини. Сутність громадянської компетентності виявляється в її ключовому характері та в громадянськості [7, с. 40-41].

Громадянськість як психологічне утворення є лише частиною громадянської компетентності. У межах нашого дослідження є вагомою думка Т. Ремех, що громадянська компетентність – це готовність і здатність особистості активно й ефективно діяти відповідно до демократичних принципів і громадянської позиції. Вона передбачає наявність як певної життєвої позиції учнів, так і внутрішньої готовності до її реалізації [9]. Громадянська компетентність є ключовою освітньою компетентністю, цілісним інтегративним особистісним утворенням, сукупністю громадянських знань, умінь, системи громадянських цінностей, досвіду громадянської діяльності, що забезпечують гармонійну взаємодію людини і суспільства, її самореалізацію, відображаючи якісний ступінь соціалізації індивіда в громадянське суспільство [2, с.96].

Таким чином, *громадянська компетентність* молодших школярів є ключовою освітньою компетентністю, інтегрованою характеристикою особистості, що передбачає наявність громадянських знань, умінь і цінностей, що є необхідними для набуття досвіду громадянської діяльності і які виявляються у відповідальності за свої дії, готовності до активної життєвої та

громадянської позиції, ідентифікації себе як громадянина України, який поважає права і свободи свої та інших громадян.

Як стверджують сучасні вітчизняні дослідники, громадянська компетентність передбачає такі можливості:

- орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування;

- застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян;

- виконувати громадянський обов'язок у межах місцевої громади та держави загалом;

- застосовувати способи і стратегії взаємодії з органами державної влади на користь собі й громадянському суспільству;

- використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству України, задовольняють власні інтереси особи та захищають права людини й громадянина;

- робити свідомий вибір, застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних та колективних рішень, враховуючи інтереси й потреби громадян, представників певної спільноти, суспільства та держави [8, с. 19].

Структуру громадянської компетентності молодшого школяра складають такі компоненти:

- ціннісно-мотиваційний (ставлення, переживання, чесноти і т.ін.);

- когнітивний (знання і уявлення)

- діяльнісний (уміння і навички).

Зауважимо, що визначені компоненти громадянської компетентності ми розглядаємо як комплекс (під комплексом розуміється сукупність, поєднання предметів чи явищ, що утворюють єдине ціле), оскільки її реалізація передбачає мобілізацію як поведінкового компоненту, так і знань, мотивів, цінностей тощо в їх нерозривній єдності.

Розглянемо детальніше кожен із визначених компонентів громадянської компетентності молодшого школяра.

*Ціннісно-мотиваційний компонент* є одним із найважливіших у структурі громадянської компетентності молодшого школяра. Мотиви і здібності тісно пов'язані між собою і взаємообумовлені. Особливість цієї єдності полягає у тому, що мотиви характеризують тенденції, спрямованість діяльності людини,

особистісну важливість діяльності і ставлення до неї самої людини, а здібності – її потенції, можливості справитися із завданням.

Мотивацію суб'єкта пізнання складає система мотивів. Під мотивом розуміємо свідомі спонукання і самопереконання суб'єкта пізнання до потреби цілеспрямованої навчально-пізнавальної діяльності. Мотиви чинять великий вплив на формування і розвиток особистості учня.

Мотиви, які безпосередньо не пов'язані з діяльністю, але впливають на її успішність, є зовнішніми. До них, наприклад, можна віднести позитивне ставлення учнів до навчання громадянського спрямування, загальну допитливість, довіру до учителя, готовність сприйняти його цілі тощо.

Внутрішні мотиви пов'язані безпосередньо із самим процесом учіння та його результатами. Внутрішня мотивація учіння виникає поступово, в багатьох учнів вона нестійка і залежить від ситуації (цікаве завдання, змагальність, підтримка учителя тощо). Мотиви учіння в кожній дитини – глибоко особистісні, індивідуальні [4]. Оскільки, мотив є рушійною силою до здійснення діяльності суб'єктом пізнання, то він формується у процесі навчально-пізнавальної діяльності. Мотивація учнів є наслідком активізації прагнення до самостійності у вирішенні різноманітних проблем. Самостійність у навчально-пізнавальній діяльності учня проявляється за наявності в нього системи знань і володіння методами здійснення діяльності (мається на увазі достатній рівень компетентності учня). Між мотивом громадянської навчально-пізнавальної діяльності і зацікавленістю виникає взаємозв'язок за наявності в суб'єкта пізнання мінімального рівня компетентності.

Враховуючи вимоги до результатів навчання громадянської та історичної освітньої галузі Державного стандарту, вимоги до змісту навчання в межах кожної змістової лінії галузі («Я – Людина», «Я серед людей», «Моя культурна спадщина», «Моя шкільна і місцева громади», «Ми – громадяни України. Ми – європейці»), зміст та завдання громадянської освіти молодших школярів в освітньому процесі початкової школи, ми виділяємо такі елементи ціннісно-мотиваційного компонента громадянської компетентності, які є предметом педагогічної оцінки в контексті громадянської навчально-пізнавальної діяльності:

1. Прагнення обирати цілі особистісного зростання (бути відповідальним, чесним тощо), усвідомлення власних потреб та інтересів до минулого своєї Батьківщини, культурних надбань

людства тощо. Виховувати інтерес учнів потрібно шляхом включення їх в активну творчу громадянську навчально-пізнавальну діяльність. Для цього потрібно підбирати цікаві та різні за змістом навчальні завдання, що здатні викликати в учнів позитивні емоції та хвилювання, стимулюючи цим самим їх до глибоких роздумів над існуючою проблемою.

2. Почуття гордості за свою національну приналежність і за державу в цілому обов'язку, відповідальності перед батьками, учителем, батьківщиною. Ці почуття сприяють подоланню труднощів у навчанні, як наслідок, супроводжуються позитивними емоціями. Виховуючи вище згадані почуття потрібно всіляко заохочувати учнів до сумлінної навчально-пізнавальної діяльності, роз'яснюючи їм важливість навчання.

3. Особиста значимість цінностей громадянського суспільства, патріотизму, активної громадянської позиції, самоповаги в системі ціннісних орієнтирів учня. Важливим складником ціннісно-мотиваційного компоненту молодшого школяра є ціннісні орієнтації. У визначенні ролі цінностей і ціннісних орієнтацій у процесі формування громадянської компетентності школяра ми підтримуємо підхід А. Кір'якової [5], яка визначає цінності як особливу форму ставлення особистості до навколишньої її дійсності. Ціннісні орієнтації, на її думку, визначаються здатністю особистості орієнтуватися у світі ідеальних і матеріальних цінностей.

4. Молодшому школяру повинні бути притаманні громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Отже, ціннісні орієнтації є результатом вибіркового засвоєння індивідом духовних, загальнолюдських та соціально-політичних цінностей як стимулів власної громадянської поведінки. Ціннісні орієнтації є найвищим рівнем у системі саморегуляції громадянської поведінки молодшого школяра, їх вибіркковість та дієвість реалізовується завдяки індивідуальним нахилам, мотивам, інтересам та потребам. Таким чином, кожна особистість, зокрема молодший школяр, керується своєю специфічною системою ціннісних орієнтацій.

Тому ціннісно-мотиваційний компонент розглядаємо як ключовий в комплексі громадянської компетентності, який формує свідоме ставлення та стимулює прагнення молодшого школяра до формування громадянських знань та вмінь їх застосовувати.

Когнітивний компонент є складником громадянської компетентності молодшого школяра. Поняття «когнітивний» визначається в довідковій літературі як розумовий процес, пов'язаний із сприйняттям, формуванням понять, уявою та логікою. Це той, що має відношення до знання, інформативності, переконаності, розумових здібностей тощо, тобто відноситься до пізнавальної сфери. Тобто, це може бути сам акт пізнання або саме «знання».

У методичній літературі існує поняття «громадянські знання», на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави [2].

Екстраполюючи зміст громадянських знань [2] на рівень молодшого шкільного віку, ми маємо таку систему громадянських знань молодших школярів:

- *культурологічні*, ядром яких у системі громадянської освіти є культура міжособистісних стосунків, які існують між людьми, значення рідні, друзів, приятелів, спільнот, з якими дитина себе ідентифікує; оволодіння культурними надбаннями своєї нації відбувається водночас із вихованням доброзичливого й зацікавленого ставлення до культур інших народів;

- *філософські та аксіологічні* – про духовні, загальнолюдські та соціально-політичні цінності;

- *політичні* – найважливіші соціально-політичні й економічні події в Українській державі та за рубежом, особливості взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування та їхню відповідальність перед громадянами;

- *правові* – про право та його роль у суспільстві, Конституцію як Основний Закон; права людини, механізми їх захисту, обов'язки і відповідальність, національні нормативні акти, присвячені цій проблемі;

- *економічні* – про сутність різних сторін економічного життя суспільства, про основні категорії економіки і об'єктивні економічні закони суспільства, про соціально-економічні аспекти екологічної проблеми, питання розвитку та екологічної безпеки

- *соціально-психологічні* – про психологічні особливості інформаційного впливу на особистість, способи розв'язання конфліктних ситуацій, ефективні форми комунікативної взаємодії у різних соціальних групах.



Когнітивний компонент громадянської компетентності реалізує інформаційну функцію, формує систему громадянських знань, ґрунтується на системному та аналітичному мисленні молодшого школяра. Сформованість цього складника є результатом активної навчально-пізнавальної діяльності учнів початкової школи.

Таким чином зміст когнітивного компонента громадянської компетентності молодших школярів складають основи громадянських знань (культурологічні, філософські та аксіологічні, правові, економічні й соціально-політичні).

Діяльнісний компонент. Діяльність людини є свідомою активністю, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Коли людина опанувала конкретну дію і може виконувати її за будь-яких умов, то кажуть, що у неї сформувалося вміння. Отже, в освітньому процесі на основі отриманих теоретичних знань в учнів формуються певні вміння і навички.

На думку вітчизняного дослідника М. Савчина, вмінням можна вважати здатність людини використовувати наявні знання, поняття, оперувати ними для виявлення суттєвих властивостей об'єктів і явищ, успішного розв'язання теоретичних і практичних завдань [10, с. 224]. Природу умінь не можна вяснити поза їх зв'язком зі знаннями і навичками, оскільки в будь-якому виді пізнавальної і трудової діяльності людини знання, вміння і навички завжди виступають в складній діалектичній взаємодії і єдності [1].

Як наголошує В. Боброва, без знання не може сформуватися вміння, водночас навички можуть сформуватися і на основі механізму наслідування. Уміння формуються не тільки в процесі оволодіння знаннями, але й навичками використання досвіду. Тільки ті знання можуть стати основою уміння, які відзначаються гнучкістю, широтою. В цьому і полягає значення спеціальних знань у будь-якій професійній підготовці: вони повинні стати основою для формування умінь. На думку автора, в освітньому процесі важливішими є вміння, сформовані на основі знань, бо самі по собі знання мало що дають, а вміння є джерелом здобуття нових знань [1, с. 26]. Головними умовами успішного формування вмінь є наявність відповідних знань, усвідомлення мети завдання, його змісту і способів виконання, свідоме ставлення і готовність індивіда до формування умінь, а також вправління у тих чи інших діях.

В межах громадянської компетентності молодші школярі повинні не лише знати про національні та загальнолюдські цінності, про державу, закони, права і обов'язки людини та про правила спілкування у різних ситуаціях, але й уміти спілкуватися з однолітками та дорослими, колективно обговорювати проблеми; вміти робити власний вибір; залучатися до суспільно корисної праці; мати активну громадянську позицію; висловлювати і пояснювати власну точну зору тощо. Тому зміст освіти має спрямовуватися на здобуття досвіду громадянських дій і переживань, основних громадянських умінь, громадянської активності, а саме:

- висловлювати патріотичні почуття, набувати досвіду громадянської поведінки та свідомого вибору норм і моделей поведінки;

- брати активну участь у колективній діяльності сім'ї та класу, ухваленні спільних рішень);

- ідентифікувати себе як представника певної національності, усвідомлювати різноманітність культурних надбань людства, демонструвати повагу і толерантність до представників інших культур, національностей та конфесій;

- висловлювати та обстоювати свою думку та приймати інших, висувати власні ініціативи, планувати й організовувати (посильні для дітей молодшого шкільного віку) громадські справи;

- формулювати, висловлювати й публічно обстоювати власну позицію, вести дискусію на захист своєї точки зору (загальнонавчальні).

Таким чином, діяльнісний компонент передбачає оволодіння молодшими школярами громадянськими вміннями і навичками, що формує досвід участі в соціумі та демократичній державі.

Компетентнісний підхід став одним із шляхів модернізації та удосконалення сучасної системи української освіти. Громадянська компетентність молодших школярів є ключовою освітньою компетентністю, яку складає мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний компоненти.

Формування громадянської компетентності учня – вимога часу, успішність якої залежить від освітнього середовища, в якому перебувають школярі, ефективних демократичних методів і технологій навчання, а й дозвілля учнів, відносин у колективі товаришів та сім'ї. Тому необхідним є створення відповідних умов з метою ефективного формування громадянської компетентності

молодших школярів, що є перспективою подальших наукових пошуків.

### Список використаних джерел

1. Боброва В. Г. Теоретические вопросы проблемы профессионально-педагогических учений. Воронеж: ВГПИ, 1985. 232 с.
2. Громадянська освіта: теорія і методика навчання. Посіб. для студ. вищих навч. закл. / Т. Асламова та ін. К.: Видавництво ЕТНА-1, 2008. 174 с.
3. Державний стандарт початкової освіти. 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-rochatkovoyi-osviti>
4. Ігнатенко П., Косарева Н., Поплужний В. Громадянське виховання учнів в умовах українського державотворення. *Рідна школа*. Київ, 2006. №3. С.31–50.
5. Кирьякова А. В. Теория ориентации личности в мире ценностей. Оренбург: ОПТУ, 1996. 188 с.
6. Концепція НУШ / група упорядників; за заг. ред. М.Грищенко. Київ, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
7. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2014. 252 с.
8. Назаренко Л. М. Система формування громадянських цінностей учнівської молоді. *Виховна робота в школі*. Київ, 2014. № 4. С. 16–33.
9. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. Київ, 2020. № 2. С. 34-41.
10. Савчин М. В. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2007. 422 с.